

До спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06
в Державному закладі «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26

В І Д Г У К

**офіційного опонента доктора політичних наук, професора Фісуна
Олександра Анатолійовича на дисертацію Яворської Катерини Петрівни
на тему «Громадянські та політичні права і свободи в умовах режимних
трансформацій: порівняльно-політологічний аналіз незалежних
пострадянських держав», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.02
– політичні інститути та процеси**

Актуальність теми дисертації К.П. Яворської, на нашу думку, зумовлена кількома чинниками: 1) стрімкою динамікою соціально-політичних процесів у пострадянських країнах, які визначають різний рівень їх демократизації/дедемократизації та впливають на процеси гарантування, реалізації, захисту громадянських та політичних прав і свобод; 2) світовою тенденцією розширення, з одного боку, об'єму прав і свобод людини та громадянина завдяки формуванню Global Civil Society та глобальних хвиль поширення демократії, а з іншого боку, посилення тиску на громадянські та політичні права і свободи через зворотну тенденцію підйому неліберальних політичних практик, електорального авторитаризму та гібридних режимів у сучасному світі; 3) наростанням ціннісних та інших відмінностей між країнами пострадянського простору з огляду на різні траєкторії їх розвитку – до султанізму та авторитаризму в одних із них, та поступу до демократії та політичного плюралізму – в інших. Взагалі слід зазначити, що контрверсійна динаміка політичних трансформацій та демократичного транзиту у пострадянських країнах колишнього СРСР стала великим викликом панівним

теоріям демократизації та демократичного транзиту у сучасній політології, що привели до кризи та перегляду основних постулатів досліджень переходів до демократії та транзитологічних студій взагалі.

Вивчення громадянських та політичних прав і свобод традиційно є прерогативою юридичної науки, але зараз вони фактично перетворилися у важливий міждисциплінарний об'єкт вивчення, у т.ч. в рамках політології. Саме застосування методологічного потенціалу нового інституціоналізму, політичної аксіології, компаративістики, демократичних студій та теорій адвокації може надати нові перспективи щодо аналізу цієї проблематики. Солідаризуємося з дисертанткою в тому, що політологічний інструментарій адаптивний до вивчення комплексу проблем гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод у пострадянських державах, зокрема й тих, які нині перебувають поза європейськими та євроатлантичними інтеграційними об'єднаннями. Особливість дослідження такої великої групи країн трьох регіонів (Центральна Азія, Південний Кавказ, Східна Європа) полягає у складності вивчення громадянських та політичних прав і свобод в умовах реалізації дуже відмінних соціально-політичних та культурно-цивілізаційних моделей, які сприяють тенденціям монополізації влади у рамках «керованої демократії», електорального авторитаризму або навіть режиму особистої влади султаністського типу.

Названі аргументи переконують нас в актуальності та науковій новизні дисертації К.П. Яворської.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація К.П. Яворської заповнює прогалину у вивченні процесів гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод у пострадянських державах, які не входять до європейських і євроатлантичних інтеграційних об'єднань.

Висловлені положення та рекомендації відзначаються вірогідністю. Детальне ознайомлення з текстом дисертації, авторефератом і публікаціями К.П. Яворської дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до аналізу предмета дослідження відзначається системністю та ґрунтовністю. Дисертація має логічну структуру, що відтак уможливило розкриття поставлених науково-дослідних завдань і досягти поставленої мети.

Наукова новизна результатів дослідження. Наукова новизна полягає в тому, що дисертація К.П. Яворської є чи не першою спробою в вітчизняній політичній науці порівняльно-політологічної концептуалізації процесів гарантування, реалізації та захисту комплексу громадянських і політичних прав і свобод у країнах пострадянського простору. Дисертантка аргументувала новітні тенденції функціонування інституту громадянських та політичних прав і свобод, проаналізувала комплекс особливостей процесів гарантування, реалізації та захисту цих прав і свобод у пострадянських державах в умовах режимних трансформацій. У процесі дослідження К.П. Яворською були визначені особливості реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в умовах персоналістського неоавторитаризму в Таджикистані. Безумовною новизною є авторський підхід до розкриття впливу репресивно-авторитарного політико-правового клімату Туркменістану на громадянські та політичні права і свободи. З позицій політичної науки, К. П. Яворська дослідила зміни в системі аналізованих прав і свобод в Узбекистані в період політичної «відлиги» президента Ш. Мірзієєва. У ході дослідження визначено зміни в громадянських та політичних правах і свободах у Киргизстані за умов постреволуційного посилення авторитаризму при президенті А. Атамбаєві, а також проаналізовані нинішні спроби конструктивних реформ, ініційовані президентом С. Жеєнбековим. Дослідниця розглянула процеси, в ході яких тиск на громадянські та

політичні права і свободи в Казахстані позиціюється як прояв неоавторитарних механізмів запобігання «екстремізму та тероризму».

К.П. Яворською з'ясовані особливості громадянських та політичних прав і свобод в Азербайджані в умовах кланового характеру влади та домінування політико-правової культури східного типу. У процесі проведеного дисертанткою дослідження було оцінено перспективу розширення громадянських та політичних прав і свобод у Вірменії на тлі «Революції любові» та курсу нинішнього глави держави Н. Пашиняна. К. П. Яворська схарактеризувала громадянські та політичні права і свободи в умовах незавершеності інституційних реформ і політичної турбулентності в Грузії, що теж є безумовною новизною дисертації.

Значну увагу в дослідженні приділено пострадянським країнам Східної Європи. Зокрема дисертантка поглибила теоретико-методологічні позиції щодо руйнації цінності громадянських та політичних прав і свобод в умовах неоавторитаризму в Білорусі. Нею аргументовані деформації громадянських та політичних прав і свобод у Молдові на тлі системних проблем демократизації. К.П. Яворська запропонувала наукові підходи до розуміння громадянських та політичних прав і свобод в Російській Федерації в умовах протистояння модернізації та традиціоналізму. Також були проаналізовані особливості гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в Україні в умовах зовнішньої агресії та системних проблем внутрішньодержавного розвитку.

Зазначене вище дозволяє констатувати наявність наукової новизни проведеного К.П. Яворською дослідження.

Повнота викладу результатів досліджень в опублікованих працях.

За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 13 наукових публікацій, 6 з яких надруковані у фахових наукових виданнях із політичних наук, з яких 3 – у міжнародних виданнях і вітчизняних виданнях,

включених у міжнародні наукометричні бази, а також розділах 3 міжнародних колективних монографій, 4 тезах виступів на науково-практичних конференціях. Опубліковані наукові праці та автореферат достатньо повно відбивають результати проведених наукових досліджень. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Тема і зміст дисертації К.П. Яворської є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» в межах науково-дослідної теми «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів».

Практичне значення одержаних К.П. Яворською результатів визначається їхньою актуальністю, новизною та висновками – загальнотеоретичними та практичними. Теоретична цінність положень дисертації полягає не тільки в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Дослідження формує наукові уявлення про: 1) національні особливості комплексу громадянських та політичних прав і свобод у країнах пострадянського простору; 2) деформації цих прав і свобод співвідносно з сучасною ліберально-демократичною традицією; 3) відмінності в нормативно-правовому регулюванні, процесах реалізації, гарантування та захисту громадянських та політичних прав і свобод у межах країн трьох регіонів (Центральної Азії, Південного Кавказу, Східної Європи); 4) ймовірні сценарії розширення або ж звуження цих груп прав і свобод в окремо взятих країнах.

Відзначимо, що основні положення та висновки роботи можуть використовуватися в навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників із політологічних дисциплін, навчальних курсів із вивчення прав людини та пострадянського демократичного транзиту. Низку положень і висновків дисертації можуть використати вітчизняні політики, державні службовці

відповідних міністерств та відомств, представники соціальних і гуманітарних наук, міжнародних та неурядових організацій, аби краще розуміти стан громадянських та політичних прав і свобод у пострадянських країнах колишнього СРСР, корекції та деталізації зовнішньополітичної стратегії Україною щодо окремих країн пострадянського простору.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації мають, на нашу думку, достатнє теоретичне, методологічне й емпіричне обґрунтування. Це зумовлено достатньою кількістю проаналізованих дисертанткою наукових праць та джерел (272 джерела, значна частина з яких іноземними мовами), апробацією результатів дослідження на науково-практичних конференціях, у колективних міжнародних монографіях.

У цілому позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження К.П. Яворської, слід зазначити деякі дискусійні положення та зауваження:

По-перше, особливістю дисертаційного дослідження є його міждисциплінарність та застосування наробок політології, філософської антропології, політичної історії, правових дисциплін тощо. Але при цьому роботі бракує чіткого дисциплінарного фреймінгу та самоідентифікації на мапі політичних наук у рамках Human Rights Studies, які зараз швидко розвиваються у якості самостійної політологічної субдисципліни на межі політичної науки та права та мають власні журнали, кафедри, освітні програми, дослідницькі інституції й стали термінологію – тобто вагому власну традицію та історію досліджень, яких можна було б торкнутися у першому розділі роботи, тем паче, що у другому, третьому та четвертому розділах авторка активно використовує ці наробки у власному дослідженні.

У контексті застосування наробок Human Rights Studies у процесі дослідження стану громадянських і політичних прав та свобод у пострадянських країнах варто було б звернутись не тільки до методології та

звітів Freedom House (Political Rights, Civil Liberty, Nations in Transit, Countries at the Crossroads) та Human Rights Watch, але й до методології аналізу The Economist Intelligence Unit (EIU), Polity IV, Varieties of Democracy (V-Dem), Bertelsmann Transformation Index, Democracy Barometer тощо. Аналіз відповідних даних щодо динаміки рівня громадянських і політичних прав та свобод значно підсилив би концептуально-фактологічний аспект роботи дисертантки.

По-друге, потребує більш чіткого та аргументованого визначення рівень демократичного прогресу/регресу аналізованих держав у частині громадянських та політичних прав і свобод за період їх суверенного функціонування. Важливо уточнити, чи для всіх аналізованих країн комплекс факторів, які є визначальними для кола проблем гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод має ідентичну (схожу) природу та першопричини (зумовлені пострадянським спадком), або ж кейс кожної незалежної держави нині засвідчує національну специфіку, характерну лише для конкретних країн. У дисертації, на мою думку, не представлена чітка система характеристик, яка б комплексно увиразнювала відмінності між пострадянськими державами в частині гарантування, реалізації громадянських і політичних прав та свобод. Цей аспект рекомендовано посилити.

По-третє, доцільно було б посилити пояснення мотивацій державних і недержавних акторів в аналізованій групі країн щодо політики тиску на політичні та громадянські права та свободи. Що спричиняє цей тиск? Культурна-цивілізаційна традиція, пострадянський спадок, чи потреби виживання/консолідації авторитарної влади per se? З тексту дисертації не зовсім зрозуміло, які фактори виступають причиною, а які є наслідком того чи іншого результату політико-режимних трансформацій у країнах пострадянського простору.

Хочу зупинитися на цих моментах більш детально. На мою думку, в дисертаційному дослідженні К.П. Яворської багато що могло б прояснити застосування сучасних походів до аналізу пострадянських політичних інститутів крізь призму різних конфігурацій балансу формальних і неформальних повноважень пострадянських політичних акторів. У цьому контексті авторці слід було б звернутися до засадничих праць Генрі Гейла про патрональну політику у посткомуністичному світі (Henry Hale. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*, New York: Cambridge University Press, 2015). Формальні актори політичної системи пострадянських країн (уряд, прем'єр, президент, силові структури, партійні коаліції у парламенті) поряд із формальними повноваженнями мають значний неформальний вплив на перебіг соціально-політичних та економічних процесів через судову та силову вертикаль влади, застосування «політичних машин», патронажно-клієнтарні відносини із корумпованим бізнесом, олігархами та регіональними кланами.

Для розуміння динаміки політико-режимних трансформацій на пострадянському просторі було б корисним системне застосування концепції гібридних політичних режимів (Larry Diamond & Marc F. Plattner, Philip J. Costopoulos (Eds.). *Debates on Democratization*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2010), змагального авторитаризму (Steven Levitsky & Lucan A. Way. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. New York: Cambridge University Press, 2010) та електорального авторитаризму (Andreas Schedler. *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press, 2013). Авторка декілька разів використовує поняття султаністського режиму (с. 67, 173-174), але ніде концептуально не пояснює його, хоча звернення до відповідної літератури з порівняльних досліджень султаністських режимів багато в чому могло б допомогти у з'ясуванні генези систем особистої влади на

пострадянському просторі (H.E. Chehabi, & Juan J. Linz (Eds.). *Sultanistic Regimes*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1998). На мою думку, варто було б проаналізувати нюанси цих понять та відповідну літературу в роботі.

По-четверте, однією з визначальних тенденцій сьогодення є стрімка технологічна революція, у т.ч. розвиток комунікаційних та цифрових технологій, Big Data, Artificial Intelligence. Діджиталізація суттєво впливає практично на всі сфери життя, зокрема й на весь обсяг прав і свобод людини, змінює межі приватності тощо. Відтак було б доцільно в дослідженні: а) обґрунтувати можливі сценарії впливу (як конструктивного, так і деструктивного) технологічного прогресу на громадянські та політичні права та свободи; б) вказати, наскільки такі світові технологічні тенденції значущі саме для країн пострадянського простору, з огляду на їхню нинішню неоднакову інтегрованість у світовий інформаційно-комунікаційний процес.

Наведені міркування не впливають на високу оцінку дисертації К.П. Яворської, не знижують її наукової та практичної цінності. Висловлені побажання є дискусійними та спрямовані на підвищення якісного рівня наукового дослідження.

Тема дисертації є актуальною, її структура є добре продуманою, а матеріал викладений послідовно, логічно. Отримані в роботі наукові результати в сукупності розв'язують важливу наукову проблему, що виявляється в політико-правовій концептуалізації процесів гарантування, реалізації та захисту комплексу громадянських та політичних прав і свобод у країнах пострадянського простору. Робота виконана на належному теоретико-методологічному рівні, є цілісною та завершеною. Дисертаційне дослідження К.П. Яворської відповідає паспорту спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси (політичні науки).

Представлена до захисту дисертація К.П. Яворської «Громадянські та політичні права і свободи в умовах режимних трансформацій: порівняльно-політологічний аналіз незалежних пострадянських держав» є самостійним і оригінальним науковим дослідженням, яке містить раніше не захищені наукові положення, отримані авторкою нові науково обґрунтовані результати в галузі політичні науки.

Дисертація та її автореферат оформлена відповідно до державного стандарту. За структурою та стилем викладу дослідження відповідає вимогам МОН України. Зміст дисертації, поставлені завдання відповідають паспорту спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси і «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. і Наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 р.), які висуваються до кандидатських дисертацій. Відтак, Яворська Катерина Петрівна за умови успішного прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри політології

Харківського національного університету

імені В. Каразіна, професор,

доктор політичних наук

Ашу

О.А. Фісун

Підпис засвідчую
начальник служби управління
персоналом